

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

ЛЕМЕХА РОМАН ІГОРОВИЧ

УДК 343.2/.7.01(477)(043.3)

**ПОНЯТТЯ ІСТОТНОЇ ШКОДИ
ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата юридичних наук

Львів – 2017

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ
Міністерства внутрішніх справ України

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії
правових наук України
Навроцький Вячеслав Олександрович,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
професор кафедри кримінального права та кримінології

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України
Гуторова Наталія Олександрівна,
Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
директор

кандидат юридичних наук, доцент
Козич Ігор Васильович,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
доцент кафедри кримінального права

Захист відбудеться « 8 » листопада 2017 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівського державного університету внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Автореферат розіслано «_06» _жовтня_ 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Красницький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Аналіз чинного кримінального законодавства України засвідчує, що під час конструювання його положень законодавець часто використовує поняття, що не мають чітко визначеного змісту. Не є винятком і поняття істотної шкоди. Його дослідження завжди становило інтерес серед науковців, оскільки ця ознака є своєрідною межею між злочинним діянням та правопорушенням, за вчинення якого не настає кримінальна відповідальність. Окрім того, поняття істотної шкоди використовується у рамках визначення критеріїв криміналізації діянь, встановлення наявності суспільної небезпеки злочину, суспільно небезпечних наслідків злочину та малозначності діяння. Законодавець також використовує ознаку «істотна шкода» для позначення передбачених у диспозиції статті кримінально-правових наслідків основного складу злочину, кваліфікуючих чи особливо кваліфікуючих ознак складів злочинів тощо. Оскільки законодавче визначення цього поняття відсутнє (виняток становить істотна шкода, якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків), то виникають труднощі під час з'ясування його змісту. Ситуація ускладнюється і тим, що, крім поняття «істотна шкода», законодавець також використовує поняття «шкода» з різними прикметниками або уточненнями, що суттєво перешкоджає правильному розумінню КК України.

Окремі аспекти поняття істотної шкоди як різновиду суспільно небезпечних наслідків розглядали у своїх працях П. П. Андрушко, М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, П. С. Берзін, В. І. Борисов, Я. М. Брайнін, Л. П. Брич, С. Б. Гавриш, В. О. Глушков, В. А. Головчук, В. К. Грищук, Н. О. Готорова, Л. М. Демидова, І. М. Доляновська, А. Е. Жалінський, Р. Л. Максимович, П. С. Матишевський, В. П. Мороз, А. А. Музика, В. О. Навроцький, М. І. Панов, Т. В. Севастьянова, В. В. Сташис, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, М. І. Хавронюк, С. С. Яценко та інші. Водночас напрацювання зазначених авторів здебільшого зводилися до коментування окремих положень кримінального законодавства або охоплювали дослідження окремих складів злочинів.

Попри теоретичні напрацювання, у правозастосовній діяльності виникають труднощі під час визначення співвідношення понять «істотна шкода», «значна шкода», «тяжкі наслідки», «значна майнова шкода», «значна матеріальна шкода» тощо. Це, зокрема, зумовлено відсутністю одностайності у теоретичних розробках щодо критеріїв розмежування змісту цих понять. Окрім того, відсутність роз'яснення змісту поняття істотної шкоди призводить до помилок, які допускають правозастосовні органи під час здійснення кримінально-правової кваліфікації, а саме: за наявності значно менших матеріальних збитків суд кваліфікує дії особи як відповідний злочин, що спричинив істотну шкоду. Натомість спричинення більших збитків – як адміністративне правопорушення.

Отже, вказані проблеми свідчать про потребу окремого дослідження поняття істотної шкоди за кримінальним правом України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ у межах досліджень факультету № 6 за темою «Проблеми реформування правової системи України» (номер державної реєстрації 0112U007492).

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертаційної роботи – проаналізувати істотну шкоду як наскрізне кримінально-правове поняття і на цій основі напрацювати пропозиції до КК України щодо вдосконалення регламентації кримінальної відповідальності за спричинення злочином істотної шкоди. Реалізація мети передбачає вирішення таких основних *задач*:

- з'ясувати стан теоретичної розробки поняття істотної шкоди у кримінально-правовій літературі;
- проаналізувати історичні підходи до регламентації відповідальності за злочини, ознакою складів яких є істотна шкода;
- дослідити поняття істотної шкоди щодо окремих складів злочинів за кримінальним законодавством зарубіжних держав;
- охарактеризувати поняття істотної шкоди як ознаки, передбаченої Загальною частиною КК України;
- розглянути поняття істотної шкоди як ознаки, передбаченої Особливою частиною КК України;
- визначити зміст та обсяг поняття істотної шкоди;
- оцінити співвідношення поняття істотної шкоди зі суміжними кримінально-правовими поняттями;
- проаналізувати проблеми кваліфікації злочинів, ознакою складів яких є істотна шкода;
- здійснити аналіз караності злочинів, ознакою складів яких є істотна шкода;
- дослідити особливості призначення покарання за спричинення істотної шкоди.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини у сфері кримінально-правового реагування з боку держави щодо вчинення особою злочинів, ознакою складів яких є істотна шкода.

Предметом дослідження є поняття істотної шкоди за кримінальним правом України.

Науково-теоретичною базою дисертації є праці з кримінального права, загальної теорії права та довідково-енциклопедична література. Дослідження окреслених проблем здійснено з урахуванням положень, що викладені в роботах і вітчизняних, і низки зарубіжних науковців. Нормативну базу дослідження становлять КК України та закони України.

Також проаналізовано чинне кримінальне законодавство окремих зарубіжних держав, зокрема: Австрійської Республіки, Республіки Азербайджан, Республіки Грузії, Киргизької Республіки, Королівства Бельгії, Королівства Данії, Королівства Іспанії, Королівства Швеції, Латвійської Республіки, Литовської Республіки, Республіки Вірменії, Республіки Казахстан, Республіки Польщі, Республіки Таджикистан, Республіки Узбекистан, Російської Федерації, Французької Республіки, Федеративної Республіки Німеччина.

Емпіричну базу дослідження становлять матеріали судової практики різних регіонів України щодо вчинення злочинів, ознакою складів яких є істотна шкода (загалом проаналізовано 360 вироків судів за 2010–2016 рр.). У дисертаційній роботі використано результати соціологічного дослідження (опитано 280 працівників правоохоронних органів та суду Львівської та Тернопільської областей).

Методи дослідження застосовано з огляду на зазначені у дисертаційній роботі мету і задачі, а також із урахуванням об'єкта і предмета дослідження, а саме: діалектичний (як фундаментальний філософський метод під час вивчення істотної шкоди за кримінальним правом України) (всі розділи); герменевтичний (задля визначення змісту поняття істотної шкоди (підрозділ 3.1); історико-правовий (під час дослідження передумов, які зумовлюють кримінально-правову заборону заподіяння злочином істотної шкоди, а також досвіду використання цього поняття у попередні періоди розвитку кримінального права (підрозділ 1.2); формально-юридичний (під час аналізу системи правових норм про злочини, ознакою складів яких є істотна шкода (всі розділи); порівняльно-правовий (у рамках порівняння норм чинного кримінального законодавства зарубіжних держав із положеннями КК України щодо регламентації відповідальності за злочини, ознакою складів яких є істотна шкода (підрозділ 1.3); статистичний (під час узагальнення кримінальних проваджень щодо притягнення осіб до кримінальної відповідальності за злочини, ознакою складів яких є істотна шкода (розділи 2, 3, 4); соціологічний (задля вивчення думки працівників правоохоронних, судових органів, а також органів прокуратури щодо проблеми заподіяння істотної шкоди під час вчинення окремих злочинів (розділи 2, 3, 4).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є самостійною завершеною роботою, першим в Україні дослідженням, яке присвячене аналізу поняття істотної шкоди за кримінальним правом України. З-поміж найбільш суттєвих результатів, що мають наукову новизну, є важливими і для розвитку теорії кримінального права, і для практики правозастосовних органів, а також вказують на особистий внесок автора, слід виокремити такі:

вперше:

– сформульовано ознаки кримінально-правового поняття «істотна шкода» та запропоновано його дефініцію: пряма дійсна шкода, яка має

майновий характер або виражається у негативних наслідках фізичного, морального, іншого немайнового характеру, має неоднаковий розмір щодо окремих складів злочинів та вказує на такі зміни в об'єкті, які підтверджують суспільну небезпеку посягання, обґрунтовують криміналізацію та відсутність малозначності;

– здійснено поділ поняття істотної шкоди за такими критеріями: за місцем у системі КК України; залежно від виду безпосереднього об'єкта, якому суспільно небезпечне діяння завдає шкоди; залежно від значення наслідків злочину у виді істотної шкоди для кримінально-правової кваліфікації;

– визначено співвідношення поняття істотної шкоди зі суміжними кримінально-правовими поняттями. Запропоновано відмовитись від застосування у термінологічному апараті Особливої частин КК України термінів «значна майнова шкода», «майнова шкода у великих розмірах», «майнова шкода в особливо великих розмірах», оскільки вони збігаються за змістом зі спорідненими поняттями, які не мають самостійного змістового навантаження, – «значна матеріальна шкода», «велика матеріальна шкода», «матеріальна шкода в особливо великому розмірі»;

– встановлено помилки, які допускають правозастосовні органи під час кримінально-правової кваліфікації злочинів, ознакою складів яких є істотна шкода, зокрема: різна кримінально-правова оцінка одних і тих самих суспільно небезпечних діянь, якими заподіяно однакові наслідки; невизнання наявності складу злочину в діяннях, у яких він є; встановлення складу злочину в діяннях особи, в яких він насправді відсутній;

удосконалено:

– положення, які стосуються змісту ч. 2 ст. 11 КК України. Зокрема, запропоновано її викласти у такій редакції: «Не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки»;

набули подальшого розвитку:

– позиція, що «істотна шкода» є своєрідною межею між злочинним діянням та правопорушенням, за вчинення якого не може наставати кримінальна відповідальність. Відтак для різних об'єктів ця межа може бути різною, оскільки і самі об'єкти відрізняються між собою за рівнем соціальної значущості та цінності. Істотною слід уважати найменш можливу шкоду одному об'єкту, за якої ймовірно настання кримінальної відповідальності;

– думка про те, що істотна шкода є критерієм визнання суспільно небезпечного діяння злочинним та притаманна усім, без винятку, складам злочинів. У злочинах із матеріальним складом (що передбачені як основні складі злочину) ознака «істотна шкода» виражається за допомогою сукупності передбачених диспозиціями відповідних статей КК України суспільно

небезпечних наслідків, а у злочинах із формальним складом така «істотна шкода» є прихованою, тобто для визнання діяння злочинним достатньо вчинення певних дій або бездіяльності без встановлення реального настання наслідків. У такому разі істотна шкода полягає у порушенні існуючої (до моменту порушення) цілісності об'єкта, на який посягає суспільно небезпечне діяння;

– міркування про те, що шкода іншого (нематеріального) характеру має визнаватися істотною шкодою з урахуванням важливості безпосереднього об'єкта злочину, важливості порушених інтересів, а також можливості їх відновлення тощо;

– твердження, що істотна шкода не може полягати у втраченій вигоді;

– положення, що найбільш поширеним є поділ шкоди, завданої злочином, на істотну матеріальну (майнову) та істотну нематеріальну (немайнову). Істотна нематеріальна шкода стосується внутрішньої сфери потерпілого і посягає на нематеріальні блага тощо. Істотна матеріальна шкода охоплює реальну позитивну шкоду (полягає у заподіянні прямих майнових збитків) та шкоду, яка має особистий (фізичний) характер (смерть людини, тілесні ушкодження тощо);

– позиція щодо виключення із КК України термінів «істотна шкода здоров'ю», «шкода здоров'ю», «тяжкі наслідки» для позначення шкоди, яка заподіюється життю та здоров'ю особи;

– положення про невідповідність розміру істотної шкоди у виді матеріальних збитків розмірові штрафу як виду покарання за вчинення злочинів, ознакою складів яких є істотна шкода. Констатовано, що стягнення судом зі засудженого заподіяних матеріальних збитків (зокрема, у порядку цивільного судочинства), які охоплюються поняттям «істотна шкода», вирішить проблему невідповідності розміру суспільно небезпечних наслідків у виді істотної шкоди, якщо вона полягала у заподіянні матеріальних збитків, розмірові штрафу як виду покарання;

– міркування, що злочини, ознакою складів яких є істотна шкода, можуть знаходитися у конкуренції загальної та спеціальної норм, частини і цілого, а також бути суміжними.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані за результатами дисертаційної роботи положення мають і теоретичне, і прикладне значення:

– у правотворчості – для вдосконалення кримінального законодавства України з метою усунення недоліків і внесення відповідних змін до окремих статей про злочини, ознакою складів яких є істотна шкода;

– у правозастосовній діяльності – під час проведення кримінально-правової кваліфікації відповідних посягань (Довідка про впровадження та апробацію результатів дисертаційної роботи із Шевченківського районного суду м. Львова від 05.07.2016 р., Довідка про впровадження та апробацію результатів дисертаційної роботи з Миколаївського відділення поліції від 15.06.2016 р., Довідка про впровадження та апробацію результатів дисертаційної

роботи з відділу нагляду за додержанням законів та виконання судових рішень у кримінальному провадженні управління з розслідування злочинів проти основ національної безпеки України, миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку Головної військової прокуратури Генеральної прокуратури України від 03.06.2016 р.);

– у навчальному процесі – під час викладання Особливої частини кримінального права, підготовки відповідних навчальних посібників, підручників, науково-практичних коментарів, проведення науково-дослідницьких робіт студентів;

– у науково-дослідній діяльності – під час виконання правових досліджень.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження оприлюднені на таких науково-практичних конференціях: «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Харків, 16 жовтня 2015 р.); «Правова держава: напрямки та тенденції її розбудови в Україні» (м. Одеса, 13–14 травня 2016 р.); «Розвиток правової системи України в умовах сьогодення» (м. Харків, 6–7 травня 2016 р.); «Становлення громадянського суспільства в Україні: нормативно-правове підґрунтя» (м. Дніпропетровськ, 6–7 травня 2016 р.); «Сучасні проблеми розвитку державності та напрями їх вирішення через призму правотворчої діяльності» (м. Харків, 20–21 травня 2016 р.); «Сучасний вимір держави і права» (м. Львів, 20–21 травня 2016 р.).

Публікації. Основні результати дослідження викладено у 12 публікаціях, із них чотири – у фахових наукових виданнях України, одна – у науковому періодичному іноземному виданні, одна – в інших виданнях України та 6 – тези виступів на науково-практичних заходах.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, що охоплюють десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 196 сторінок, із них основний текст – 158 сторінок, список використаних джерел (241 найменування) – 25 сторінок, 6 додатків розміщено на 13 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи; відображено зв'язок із науковими програмами, планами, темами; визначено об'єкт і предмет дослідження.

Розділ 1 «Загальні засади дослідження кримінальної відповідальності за злочини, ознакою складів яких є істотна шкода» складається із трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Стан дослідження поняття істотної шкоди у кримінально-правовій літературі»* виокремлено питання, щодо яких науковці

є одностайними (істотна шкода є одним із різновидів суспільно небезпечних наслідків та належить до оцінних понять, зміст яких розкривається у кожному конкретному випадку залежно від обставин вчиненого злочину; може мати майновий характер, а також мати вияв у негативних наслідках фізичного, морального, іншого немайнового характеру), щодо яких є дискусії (стосовно того, чи може полягати істотна шкода в втраченій вигоді; щодо тлумачення змісту поняття істотної шкоди; з приводу того, заподіяння якої шкоди здоров'ю належить визнавати істотною шкодою), також ті, які не висвітлено взагалі чи описано поверхнево (щодо комплексного аналізу злочинів, ознакою складів яких є істотна шкода; стосовно змісту та обсягу досліджуваного поняття).

У підрозділі 1.2 «Історія розвитку використання поняття істотної шкоди в пам'ятках вітчизняного кримінального законодавства» досліджено історію кримінального законодавства у рамках розвитку кримінальної відповідальності за злочини, ознакою складу яких є істотна шкода. Встановлено, що уже з найдавніших часів вітчизняного права простежується тенденція до поширення використання терміна «шкода». Термін «істотна шкода» не фігурує у жодній із пам'яток вітчизняного права. Дефініцію досліджуваного поняття не містять навіть кодифіковані акти (КК УРСР 1922 р., КК УРСР 1927 р., КК УРСР 1960 р.). У раніше діючих нормативно-правових актах не виявлено безпідставно забутих законодавчих конструкцій, які було б доцільно відтворити у чинному кримінальному законі України.

У підрозділі 1.3 «Зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за злочини, ознакою складів яких є істотна шкода» проаналізовано кримінальне законодавство держав пострадянського простору, а також окремих держав, які є членами Європейського Союзу, в частині кримінальної відповідальності за злочини, ознакою складів яких є істотна шкода. Встановлено, що з-поміж позитивних аспектів, які варто запозичити українському законотворцю, є зокрема такі: відсутність вказівки на узагальнені кримінально-правові наслідки, в тому числі істотну шкоду, натомість конкретне позначення відповідних суспільно небезпечних наслідків, що забезпечує точність у тлумаченні кримінального закону під час його застосування, оскільки наслідок має піддаватись або кількісним вимірам, або конкретному якісному визначенню). Водночас невдалими є положення кримінального законодавства тих держав, у яких законодавець фактично прирівнює істотну шкоду, завдану людині, до інших, менш шкідливих, наслідків. Окрім цього, не можна вважати виправданим законотворчий досвід, коли під час конструювання кримінально-правових санкцій не враховується співвідношення ступенів суворості окремих видів покарань.

Розділ 2 «Істотна шкода як наскрізна ознака, передбачена КК України» складається із двох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Істотна шкода як ознака, передбачена Загальною частиною Кримінального кодексу України» зазначається, що істотна шкода є

одним із багатьох наскрізних та, так званих, оцінних кримінально-правових понять, що використовується у КК України. Вона має різне кримінально-правове значення для вирішення питань Загальної та Особливої частин кримінального права.

У підрозділі 2.2 *«Істотна шкода як ознака, передбачена Особливою частиною Кримінального кодексу України»* з'ясовано, що визнання істотною матеріальної шкоди здійснюється на підставі заздалегідь визначених критеріїв (кількість неоподатковуваних мінімумів доходів громадян), а нематеріальної (політичної, соціальної, моральної тощо), за правило, – у межах судової дискреції з урахуванням важливості безпосереднього об'єкта складу злочину, важливості порушених інтересів, а також можливості їх відновлення.

Розділ 3 «Кримінально-правова дефініція істотної шкоди» складається із двох підрозділів.

У підрозділі 3.1 *«Зміст та обсяг поняття «істотна шкода»* виокремлено та охарактеризовано ознаки поняття істотної шкоди: є прямою дійсною шкодою; може мати майновий характер, а також мати вияв у негативних наслідках фізичного, морального чи іншого немайнового характеру; шкода є істотною за певного розміру, який неоднаковий щодо окремих складів злочинів; вказує на такі зміни в об'єкті, які підтверджують суспільну небезпеку посягання, обґрунтовують криміналізацію та відсутність малозначності.

Здійснено дихотомічний поділ поняття істотної шкоди (істотна матеріальна (майнова) та істотна нематеріальна (немайнова). Здійснено класифікацію істотної немайнової шкоди за суб'єктом, якому заподіюється шкода (особиста немайнова та неособиста немайнова шкода).

У підрозділі 3.2 *«Співвідношення поняття істотної шкоди зі суміжними кримінально-правовими поняттями»* констатовано, що використання різних термінів, які позначають суспільно небезпечні наслідки та, водночас, є суміжними із поняттям «істотна шкода», є невиправданим. Недоцільним є використання у КК понять «значна шкода», «значна майнова шкода», «майнова шкода у великих розмірах», «майнова шкода в особливо великих розмірах», оскільки ці поняття збігаються за змістом зі спорідненими поняттями, які не мають самостійного змістового навантаження, а саме: «істотна шкода», «значна матеріальна шкода», «велика матеріальна шкода», «матеріальна шкода в особливо великому розмірі».

Розділ 4 «Актуальні питання кваліфікації, караності та призначення покарання за злочини, ознакою складів яких є істотна шкода» складається із трьох підрозділів.

У підрозділі 4.1 *«Питання кваліфікації злочинів, ознакою складів яких є істотна шкода»* визначено помилки, які допускаються під час кримінально-правової кваліфікації злочинів, ознакою складів яких є істотна шкода: 1) різна кримінально-правова оцінка одних і тих самих суспільно небезпечних діянь, якими заподіяно однакові наслідки; 2) невизнання наявності складу злочину в

діяннях, де він є; 3) встановлення складу злочину в діяннях особи, коли він, насправді, відсутній.

Встановлено злочини, ознакою складів яких істотна шкода, які перебувають у конкуренції загальної та спеціальної норм та частини і цілого. Визначено групи суміжних складів злочинів, ознакою яких є істотна шкода. Здійснено відмежування злочинів, ознакою складів яких є істотна шкода, від адміністративних правопорушень.

У підрозділі 4.2 «Караність злочинів, ознакою складів яких є істотна шкода» з'ясовано, що у деяких санкціях кримінально-правових норм порушено одне із правил їх побудови, відповідно до якого мінімальний рівень санкції частини статті, яка посилює покарання, не повинен перевищувати максимальний рівень покарання, яке передбачене за менш суспільно небезпечне діяння. Констатовано невідповідність розміру істотної шкоди у виді матеріальних збитків, який передбачений у диспозиції статті Особливої частини КК України, розмірові штрафу як виду покарання за вчинення відповідних посягань.

У підрозділі 4.3 «Призначення покарання за злочини, ознакою складів яких є істотна шкода» констатовано, що суди, за вчинення злочинів, ознакою складів яких є істотна шкода, лише у 40% випадків застосовують покарання за злочини, ознакою складів яких є істотна шкода, визначені санкцією статті. Окрім того, суди за вчинення аналізованих злочинів в абсолютній більшості випадків призначають покарання ближче до мінімальної межі санкції (69%), а також середнє у межах санкції покарання (27% випадків засуджених). Натомість покарання, що відповідає максимальній межі санкції, судами не застосовувалось. Своєю чергою, 51% засуджених відбувають покарання, призначене нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті Особливої частини КК України.

ВИСНОВКИ

Дослідження теми «Поняття істотної шкоди за кримінальним правом України» підтвердило актуальність обраної проблеми і для теорії кримінального права, і для практики правозастосування та правотворчості. Аналіз практики засвідчує її неоднозначність та непослідовність, оскільки поодинокими є випадки, коли одні і ті самі суспільно небезпечні діяння, якими заподіяно однакові наслідки, отримують різну кримінально-правову оцінку (наприклад, заподіяння середньої тяжкості тілесного ушкодження внаслідок неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей в одних випадках відносять до істотної шкоди і кваліфікують за ч. 1 ст. 137 КК України, натомість в інших – до тяжких наслідків (ч. 2 ст. 137 КК України). Відтак у роботі сформульовано пропозиції та рекомендації, які дають змогу «підняти» рівень правозастосування.

Аналіз кримінального законодавства, що стосується відповідальності за злочини, ознакою складів яких є істотна шкода, дає підстави вважати, що воно потребує певного удосконалення. Невизначеність поняття істотної шкоди, яка у різних складах злочинів характеризується різними кількісними та якісними критеріями, зумовлює появу помилок у правозастосуванні. Невдале визначення санкцій законодавцем є передумовою необ'єктивних судових рішень щодо призначення міри покарання. Відсутність підходу до істотної шкоди, як до наскрізного поняття, призводить до численних повторень, перешкоджає формуванню цілісного уявлення про це поняття.

Обрана методика та джерельна база дали змогу отримати достовірні наукові результати та сформулювати відповідні пропозиції щодо правозастосування та законотворення:

1. Констатовано, що позиції авторів щодо поняття істотної шкоди мають дискусійний чи суперечливий характер, окремі аспекти є взагалі недослідженими.

2. Аналіз пам'яток вітчизняного кримінального законодавства засвідчив стійку тенденцію до широкого застосування термінів, які позначають поняття «шкода», та використання відповідної кількості синонімічних понять (шкода здоров'ю, велика майнова шкода, майнова шкода, велика шкода, значна шкода, особливо велика шкода тощо), що перешкоджає їх розмежуванню. Тому проаналізовані пам'ятки права практично не дали відповідей на проблемні питання вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини, ознакою складів яких є істотна шкода.

3. Узагальнення зарубіжного досвіду кримінальної відповідальності за злочини, ознакою складів яких є істотна шкода, дало змогу визначити спільні та відмінні риси регламентації в цій частині із КК України. Виявлено позитивний досвід використання поняття істотної шкоди (конкретне позначення відповідних суспільно небезпечних наслідків), а також недоліки окремих законодавчих конструкцій (під час конструювання кримінально-правових санкцій не враховується співвідношення ступенів суворості окремих видів покарань; законодавець прирівнює істотну шкоду, завдану людині, до інших, менш шкідливих, наслідків).

4. Досліджено істотну шкоду як ознаку малозначності діяння, яка передбачена ст. 11 Загальної частини КК України. Істотною слід вважати найменш можливу шкоду одному об'єкту, за якої ймовірно настання кримінальної відповідальності.

5. У рамках задекларованої теми проаналізовано всі статті КК України, де міститься пряма вказівка на поняття «істотна шкода», яка є одним із багатьох наскрізних кримінально-правових понять та виступає ознакою об'єктивної сторони складів злочинів, передбачених ч. 1 ст. 137, ч. 2 ст. 150, ч. 2 ст. 182, чч. 1, 2 ст. 209-1, ч. 1 ст. 244, ст. 246, ч. 1 ст. 248, ч. 1 ст. 249,

ч. 4 ст. 323, ч. 3 ст. 359, ч. 1 ст. 364, ч. 1 ст. 364-1, ст. 365, ч. 1 ст. 365-2, ч. 1 ст. 367, ч. 3 ст. 382, ч. 2 ст. 410, ч. 1 ст. 425, ч. 1 ст. 426 КК України.

Аналіз КК України засвідчує, що істотна шкода може бути заподіяна здоров'ю потерпілого (ч. 1 ст. 137, ч. 4 ст. 323 КК України); здоров'ю, фізичному розвитку або освітньому рівню дитини (ч. 2 ст. 150 КК України); правам, свободам та інтересам особи (ч. 2 ст. 182 КК України); інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб (чч. 1, 2 ст. 209-1, ч. 3 ст. 359, ч. 1 ст. 364-1, ч. 1 ст. 365-2, ч. 1 ст. 367, ч. 3 ст. 382 КК України); суб'єкту господарської діяльності (ст. 231, ст. 232 КК України).

6. Під час дослідження з'ясовано зміст поняття істотної шкоди, у результаті чого визначено істотні та необхідні його ознаки, зокрема: така шкода є прямою дійсною шкодою; може мати майновий характер, а також виражатися в негативних наслідках фізичного, морального чи іншого немайнового характеру; шкода є істотною за певного розміру, який неоднаковий щодо окремих складів злочинів; вказує на такі зміни в об'єкті, які підтверджують суспільну небезпеку посягання, обґрунтовують криміналізацію та відсутність малозначності.

У процесі аналізу обсягу поняття істотної шкоди досліджено істотну матеріальну (майнову) та істотну нематеріальну (немайнову) шкоди. Істотна матеріальна шкода охоплює реальну позитивну шкоду (полягає у заподіянні прямих майнових збитків) та шкоду, яка має особистий (фізичний) характер (смерть людини, тілесні ушкодження тощо). Істотна нематеріальна шкода стосується внутрішньої сфери потерпілого і посягає на нематеріальні блага тощо. До наслідків нематеріального характеру, які охоплюються поняттям «істотна шкода», належать наслідки, пов'язані із заподіянням шкоди морального, соціального, організаційного, політичного, екологічного та іншого характеру.

7. Досліджено питання співвідношення поняття істотної шкоди зі суміжними кримінально-правовими поняттями. Констатовано, що в окремих випадках розмір різних видів шкоди є однаковим. У зв'язку з цим запропоновано відмовитись від використання у КК України понять «значна майнова шкода», «майнова шкода у великих розмірах», «майнова шкода в особливо великих розмірах», оскільки ці поняття збігаються за змістом із поняттями «значна матеріальна шкода», «велика матеріальна шкода», «матеріальна шкода в особливо великому розмірі».

8. Окреслені у дисертаційній роботі задачі вирішено з урахуванням позиції правозастосовної практики. Аналіз вироків дав змогу констатувати, що поширені помилки у кримінально-правовій кваліфікації. Зокрема, йдеться про випадки, коли наявна різна кримінально-правова оцінка одних і тих самих суспільно небезпечних діянь, якими заподіяно однакові наслідки; невизнання наявності складу злочину в діяннях, де він є (за наявності значно менших заподіяних збитків суд кваліфікує дії особи як відповідний злочин, що

спричинив істотну шкоду. Натомість спричинення більших збитків внаслідок незаконного вилову риби віднесено судом до адміністративного правопорушення); встановлення складу злочину в діяннях особи, коли він, насправді, відсутній (заподіяння легкого тілесного ушкодження, яке не спричинило короточасного розладу здоров'я, внаслідок неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей) чи неправильний вибір норми КК України для кваліфікації злочину (кваліфікація органом досудового розслідування дій особи одночасно за обома нормами: яка охоплює частину посягання (ст. 128 КК України) та яка передбачає «ціле» посягання (ч. 2 ст. 150 КК України). Така кваліфікація суперечить одному із принципів кримінально-правової кваліфікації, зокрема принципу *non bis in idem*, який полягає у тому, що ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення, оскільки, у цьому випадку, дії особи повністю охоплюються нормою, яка передбачає відповідальність за експлуатацію дітей (ч. 2 ст. 150 КК України).

Наведено види співвідношення між складами злочинів, спільною ознакою яких є істотна шкода, що впливає на вибір правил кримінально-правової кваліфікації. Встановлено, що аналізовані посягання можуть перебувати у конкуренції загальної та спеціальної норм, частини і цілого, а також бути суміжними.

9. Аналіз караності злочинів, ознакою складів яких є істотна шкода, дав змогу констатувати, що під час конструювання кримінально-правових санкцій, у диспозиціях статей яких міститься вказівка на істотну шкоду, порушено правило побудови кримінально-правових санкцій, відповідно до якого конструкція санкцій у статтях, які мають декілька частин, повинна бути побудована так, щоб мінімальний рівень санкції частини статті, яка посилює покарання, не перевищував максимальний рівень покарання, яке передбачене за менш суспільно небезпечне діяння (ч. 1 ст. 410 та ч. 2 ст. 410; ч. 2 ст. 382 та ч. 3 ст. 382 КК України). У зв'язку з цим судом, за вчинення особою різних за ступенем суспільної небезпеки дій, може бути призначена однакова міра покарання, що суперечить одному із правил побудови кримінально-правових санкцій, відповідно до якого санкція кримінально-правової норми має відповідати суспільній небезпеці описаного у диспозиції статті діяння.

Визначено невідповідність розміру істотної шкоди у виді матеріальних збитків та розміру штрафу як виду покарання за вчинення відповідних посягань. Аналіз судової практики України засвідчує, що суди в одних випадках за вчинення відповідних злочинів, окрім призначеного покарання, стягують зі засудженого заподіяні матеріальні збитки, натомість в інших – ні.

10. Констатовано, що з проаналізованих вироків лише у 40% випадків суди застосовують покарання за злочини, ознакою складів яких є істотна

шкода, визначені санкцією статті (ближче до мінімальної межі санкції (69%)), середнє в межах санкції покарання (27% випадків засуджених). Натомість покарання, що відповідає максимальній межі санкції, судами не застосовувалось. Окрім того, аналіз судової практики засвідчив, що 51% засуджених відбувають покарання, призначене нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті Особливої частини КК України.

До обставин, які пом'якшують покарання, суд, зазвичай, відносить такі: шире каяття, відшкодування завданих збитків, активне сприяння розкриттю злочину. У поодиноких випадках такими обставинами є вчинення злочину вперше, наявність на утриманні неповнолітніх дітей, юний вік підсудного, позитивна характеристика. Аналіз судової практики засвідчив, що інколи суди під час постановлення вироку намагаються певним чином будь-що знайти пом'якшення вчиненим діям злочинця і придумують нові види обставин, які пом'якшують покарання, що не передбачені ч. 1 ст. 66 КК України. Водночас такі обставини мають урахуватися в індивідуальному порядку щодо окремої особи з уваги на особливості вчинення злочину, фактори, які цьому сприяли, тощо, тому перелік відповідних обставин, який передбачений у ч. 1 ст. 66 КК України, не може бути вичерпним. Що до обставин, які обтяжують покарання, то у вироках судів про вчинення злочинів, ознакою складів яких істотна шкода, за правило, вони не встановлені. Лише в окремих випадках такими обставинами є вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою, а також повторно.

За результатами дослідження сформульовано певні пропозиції щодо вдосконалення чинного кримінального законодавства України, зокрема:

– ч. 2 ст. 11 КК України викласти у такій редакції: «Не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки»;

– ч. 2 ст. 53 КК України доповнити таким змістом: «Якщо розмір штрафу як основного покарання, отриманого внаслідок вчинення злочину, менший за розмір майнової шкоди, завданої злочином, то суд зобов'язаний стягнути зі засудженого заподіяні матеріальні збитки»;

– ч. 1 ст. 137 КК України викласти у такій редакції: «Невиконання або неналежне виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх внаслідок недбалого або несумлінного до них ставлення, якщо це заподіяло середньої тяжкості тілесні ушкодження»;

– ч. 2 ст. 150 КК України викласти у такій редакції: «Ті самі дії, вчинені щодо кількох дітей або якщо вони заподіяли середньої тяжкості тілесні ушкодження, істотну шкоду для фізичного розвитку або освітнього рівня дитини, або поєднані з використанням дитячої праці в шкідливому виробництві»;

– ч. 4 ст. 323 КК України викласти у такій редакції: «Дії, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, якщо вони заподіяли середньої тяжкості тілесні ушкодження...».

Загалом слід констатувати, що з розвитком суспільних відносин, безумовно, з'являтимуться нові форми злочинної поведінки та суспільно небезпечних наслідків. Тому проблема відповідальності за злочини, ознакою складів яких є істотна шкода, не може бути окреслена лише цим дослідженням, а повинна оновлюватися (зокрема і в частині визначення співвідношення поняття істотної шкоди зі суміжними кримінально-правовими поняттями, а також співвідношення складів злочинів, ознакою яких є істотна шкода).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Лемеха Р. І. Відповідальність за злочини, ознакою складу яких є істотна шкода, в історії кримінального законодавства / Р. І. Лемеха // Європейські перспективи. – 2015. – № 2. – С. 93–98.

2. Лемеха Р. І. Особливості призначення покарання за злочини, ознакою складів яких є істотна шкода / Р. І. Лемеха // Наше право. – 2015. – № 2. – С. 165–170.

3. Лемеха Р. І. Зміст поняття «істотна шкода» за кримінальним правом України / Р. І. Лемеха // Право UA. – 2016. – № 1. – С. 112–117.

4. Лемеха Р. И. Существенный вред как признак, предусмотренный Особенной частью Уголовного кодекса Украины / Р. И. Лемеха // *Legeasiviata*. – 2016. – Mai. – С. 48–52.

5. Лемеха Р. І. Поняття істотної шкоди як ознаки, передбаченої Загальною частиною Кримінального кодексу України / Р. І. Лемеха // Право UA. – 2016. – № 2. – С. 185–189.

6. Лемеха Р. І. Істотна шкода як ознака, передбачена Загальною частиною Кримінального кодексу України / Р. І. Лемеха // Наше право. – 2016. – № 2. – С. 132–136.

7. Лемеха Р. І. Кримінальна відповідальність за злочини, ознакою складів яких є істотна шкода, у законодавстві держав СНД / Р. І. Лемеха // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні: звітна наукова конференція ад'юнктів, аспірантів та здобувачів (м. Харків, 16 жовтня 2015 р.). – Х., 2015. – С. 149–153.

8. Лемеха Р. І. Істотна шкода як ознака, передбачена Загальною частиною Кримінального кодексу України / Р. І. Лемеха // Правова держава: напрямки та тенденції її розбудови в Україні (м. Одеса, 13–14 травня 2016 р.). – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2016. – С. 99–101.

9. Лемеха Р. І. Караність злочинів, ознакою складів яких є істотна шкода / Р. І. Лемеха // Сучасний вимір держави і права: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 20–21 травня 2016 р.). – Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2016. – С. 32–35.

10. Лемеха Р. І. Наслідки матеріального характеру як різновид істотної шкоди / Р. І. Лемеха // Становлення громадянського суспільства в Україні: нормативно-правове підґрунтя: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 6–7 травня 2016 р.). – Дніпропетровськ: ГО «Правовий світ», 2016. – С. 102–104.

11. Лемеха Р. І. Поняття істотної шкоди нематеріального характеру / Р. І. Лемеха // Розвиток правової системи України в умовах сьогодення: Міжнародна науково-практична конференція (м. Харків, 6–7 травня 2016 р.). – Х.: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2016. – С. 140–142.

12. Лемеха Р. І. Призначення покарання за злочини, ознакою складів яких є істотна шкода / Р. І. Лемеха // Сучасні проблеми розвитку державності та напрямки їх вирішення через призму правотворчої діяльності: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 20–21 травня 2016 р.). – Х.: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2016. – С. 111–114.

АНОТАЦІЯ

Лемеха Р. І. Поняття істотної шкоди за кримінальним правом України. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. – Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України, Львів, 2017.

Дисертація є комплексним дослідженням поняття істотної шкоди за кримінальним правом України. Узагальнено історичний та зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за злочини, ознакою складів яких є істотна шкода. Здійснено аналіз істотної шкоди як наскрізної ознаки, передбаченої Кримінальним кодексом України, розглянуто її зміст та обсяг, а також вивчено співвідношення поняття «істотна шкода» зі суміжними кримінально-правовими поняттями. Доведено недоцільність застосування у КК України термінів «значна майнова шкода», «майнова шкода у великих розмірах», «майнова шкода в особливо великих розмірах», оскільки ці поняття збігаються за змістом зі спорідненими поняттями, які не мають самостійного змістового навантаження, а саме: «значна матеріальна шкода», «велика матеріальна шкода», «матеріальна шкода в особливо великому розмірі». Встановлено помилки, які допускають правозастосовні органи під час кримінально-правової кваліфікації злочинів, ознакою складів яких є істотна шкода, а також окреслено недоліки системи покарань за аналізовані посягання.

Ключові слова: істотна шкода, значна шкода, велика шкода, шкода здоров'ю людей, значна майнова шкода, значна матеріальна шкода, велика матеріальна шкода, суспільно небезпечні наслідки.

АННОТАЦИЯ

Лемеха Р. И. Понятие существенного вреда в уголовном праве Украины. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Львовский государственный университет внутренних дел МВД Украины, Львов, 2017.

Диссертация является комплексным исследованием понятия существенного вреда в уголовном праве Украины. Обобщен исторический и зарубежный опыт регламентации уголовной ответственности за преступления, признаком состава которых является существенный вред. Проведен анализ существенного вреда как сквозного признака, предусмотренного Уголовным кодексом Украины, рассмотрены его суть и объем, а также изучено соотношение между понятием «существенный вред» и смежными уголовно-правовыми понятиями. Доказана нецелесообразность использования в УК Украины терминов «значительный имущественный ущерб», «имущественный ущерб в крупных размерах», «имущественный ущерб в особо крупных размерах», поскольку эти понятия по смыслу совпадают с сопряженными понятиями, не имеющими самостоятельной смысловой нагрузки, а именно: «значительный материальный ущерб», «крупный материальный ущерб», «материальный ущерб в особо крупных размерах». Определены ошибки, допускаемые правоприменительными органами при уголовно-правовой квалификации преступлений, признаком состава которых является существенный вред, а также описаны недостатки системы наказаний за проанализированные посягательства.

Ключевые слова: существенный вред, значительный ущерб, крупный ущерб, ущерб здоровью людей, значительный имущественный ущерб, значительный материальный ущерб, крупный материальный ущерб, общественно опасные последствия.

ANNOTATION

Lemekha R. I. The Notion of the Substantial Harm under Criminal Law of Ukraine. – Manuscript rights reserved.

Thesis on scientific degree of Candidate of Legal Sciences on speciality 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Criminal-Executive Law. – Lviv State University of Internal Affairs of the MIA of Ukraine, Lviv, 2017.

The dissertation comprises a comprehensive research of the notion “substantial harm” under Criminal Law of Ukraine. The historical and foreign experience in the regulation of criminal liability for offences with substantial harm being their essential element is summarized.

The substantial harm as a constant element envisaged by the Criminal Code of Ukraine is analyzed. The research of the topic covered all the articles of

Criminal Code of Ukraine, which contain the direct reference to the notion “substantial harm” being one of the many constant criminal law notions as well as one of the objective aspects of the offence. The substantial harm as a sign of insignificance of the act stipulated by Article 11 of the General Part of the Criminal Code of Ukraine has been investigated in the research. It has been stated that the substantial harm is considered to be the least possible harm inflicted to one object and which may entail criminal responsibility.

The essence of the notion “substantial harm” is clarified on the basis of which its essential elements are identified. These include: such harm is a direct, real harm; it can have a property character and expressed in negative consequences of physical, moral or other non-property character; the harm is substantial at a certain size, which is unequal in relation to individual components of the crime; it indicates such changes in the object, which confirm the public danger of the attack, justify criminalization and lack of insignificance.

In the course of the analysis of the notion of substantial harm, the phenomena of substantial pecuniary harm (property damage) and substantial non-pecuniary harm (non-property damage) are studied. It is noted that substantial pecuniary harm covers real positive damage (consisting in inflicting of direct material damage) and damage that has a personal (physical) character (death, bodily harm, etc.). The substantial non-pecuniary harm concerns the internal world of the victim and impinges upon the intangible benefits and, so on. The consequences of intangible nature covered by the term "substantial harm", include the consequences of the moral, social, organizational, political, environmental and other harm.

The issue of the correlation between the notion of the substantial harm and the related terms is researched, namely “harm to health”, “substantial harm to health”, “significant harm”, “significant property damage”, “significant pecuniary harm”, “harsh consequences”. It is stated that the extent of damage is the same in certain cases. Therefore, it is suggested to avoid using terms “significant property damage”, “property damage in high amount”, “property damage in a particularly high amount” in the Criminal Code of Ukraine, as far as these terms overlap with their related notions without a self-standing meaning, namely “significant pecuniary harm”, “great pecuniary harm”, “pecuniary harm in a particularly high amount”.

The mistakes made by the law enforcement authorities in characterizing the offences with substantial harm being their essential element are identified. In particular, it refers to the cases with different criminal and legal assessment of the same socially dangerous acts having the same consequences; rejection of the presence of the component elements of a crime in the acts where they are present; establishment of a crime in the actions, where, in fact, there are no components of the crime or wrong choice of the norm of the Criminal Code of Ukraine for the qualification of a crime.

The correlations existing between the offences with substantial harm being their common essential element are outlined, which, therefore, influences the choice of rules of the legal classification of offences. It has been pointed out that the encroachments analyzed may be in the competition of general and special norms, parts and the whole (negligent attitude to military service), and be adjacent, as well.

The analysis of penalty for offences with substantial harm being their essential element is carried out. The seriousness of the offences with substantial harm being their essential element is determined, and types and forms of imposed punishment are analyzed.

Key words: substantial harm, significant harm, great harm, harm to health, significant property damage, significant pecuniary harm, great pecuniary harm, socially dangerous consequences.

Підписано до друку 20.09.2017 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 109-17.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.